

Prof. dr Đuro Šušnjić
Beograd

RELIGIJA I NAUKA

*“Ogromno osveščivanje,
posle užasnog zemljotresa,
pomoću novih pitanja”*
(F. Niče)

Rezime

U radu je razmatrana mogućnost i potreba dijaloga nauke i religije, omogućena postojanjem racionalne dimenzije u oba sistema ideja, verovanja i prakse. Nauka i religija jesu dva različita a nikako dva neprijateljska puta: dva podjednako vredna napora ljudskog duha! Između nauke i religije bilo bi manje intelektualnih sporova i društvenih sukoba da su jedna i druga, pre svega, iznele svoja načela, a zatim, u ravnopravnom dijalogu, uočile i ocenile mogućnost i granice svojih načela i vrstu pitanja i odgovora koje ona omogućavaju. Religija može biti zanimljiva za nauku utoliko što otvara nova i nepoznata polja ljudskog iskustva, što stalno upućuje na granice nauke i njene metode. U tom smislu se može reći da je granica između nauke i religije povեսno promenjiva, što ne znači da ona može nestati. Religija nije oblik nedovoljno razvijene nauke, već je to nezavisan način mišljenja, verovanja i delanja, kojima vernik rešava neke svoje probleme, one koje ne može da reši na druge načine, uključujući i pomoć nauke i njene metode.

Ključne reči: *religija, nauka, meodološka pitanja, dva različita/podjednako vredna puta.*

Važnost pitanja za nauku je od neprocenjivog značaja, jer samo onaj ko postavi pravo pitanje može da se nada ispravnom odgovoru. Evo samo četiri pitanja o odnosu nauke i religije koja govore kako o moći tako i o nemoći nauke u kritici religije.

1. Ako je religija izraz neznanja, kako to da napredak u naučnom saznanju ne potisne religiju kao neznanje?
2. Ako su religijski iskazi naučno neistiniti, zašto 4/5 čovečanstva u njih ipak veruje?
3. Ako je religija stvarno iluzija, da li je moguća stvarnost kojoj iluzije

nisu potrebne?

4. Ako je vera protivna razumu, kako to da većina umnih glava iz nauke nije nalazila opreke između razuma i vere?

Evo sada četiri odgovora na četiri pitanja istim redom kojim su pitanja sledila jedno drugo.

1. Ako razvoj nauke ugrožava religiju, onda bi u društvima u kojima je nauka najviše razvijena bilo najmanje vernika. A to, kako poka-zuju podaci i svakodnevno iskustvo, prosto nije istina, jer u društvima u kojima je nauka najviše razvijena, nailazimo i na najveći broj vernika. Tako na primer u SAD, gde je razvoj nauke najdalje odmakao, redovno nailazimo na preko 90% vernika.

Sada se postavlja pitanje: odakle uopšte ideja da religija odumire uporedo sa razvojem nauke? Ova ideja mogla je da se rodi samo iz analize empirijskih podataka o poseti crkvenim bogoslužjenjima. Sva istraživanja govore o opadanju broja vernika koji vrše verske obrede u crkvi: crkva jeste u svetu, ali sveta nema u crkvi!

Naravno, iz empirijskih podataka o broju vernika koji vrše crkvene obrede ne sledi da religija odumire, nego samo da slabi crkveni oblik vere. Tako, na primer, u Finskoj ima 83% vernika, a svega 5% jednom nedeljno posećuje crkvu. Šta to znači? To znači da vršenje verskih obreda nije dovoljan dokaz vere, jer neko može redovno da obavlja verski obred, a da ne veruje, a neko može da veruje, a da ne vrši verski obred. Ovo je znao već sveti Avgustin kada je govorio: “Bog ima mnoge koje crkva nema i crkva ima mnoge koje bog nema”. Prema tome, vernik može da ostane veran svome bogu iako ne ide u crkvu, i obratno. *Broj onih koji veruju svuda je mnogo veći od broja onih koji vrše verske obrede u crkvi.* Vera se premešta iz javne sfere u privatnu: od vidljive vere prema nevi-dljivoj, od objektivnog događaja prema subjektivnom doživljaju! Vera nije u krizi i ne odumie, ona samo menja oblik. Prema tome, ista vera može da se živi na različite načine. Usamljeni vernik sve je češći: svaki je sebi crkva, svaki je sebi papa. *Religioznost je širi pojam od crkvenosti.*

Ima spasenja i izvan crkve, iako crkva i dalje propoveda “extra ecclesiam nulla salus”. *Od sada ćemo se morati da navikavamo da vrska osećanja, ideje i vrednosti ne tražimo samo u tradicionalnim, to jest u crkvenim oblicima vere, već i pored njih, izvan njih, pa i protiv njih* (monah, mistik, jeretik, sekta, kult, denominacija). Crkva više nije jedino mesto susreta ljudi i njihovih bogova. Ne može se verski odnos svesti na

pripadanje crkvi. Pojava *osobne* vere dokaz je da vernikov izbor nije okončan pripadanjem verskoj ustanovi. Postoji divna izreka: “Živim u jatu, ali lovim sam”.

2. Jaka vera ne mora biti naučno istinita vera. Jedno verovanje ne mora da bude naučno istinito, ali ono može da zadovoljava neke druge potrebe. Na primer: kada jedno pleme veruje da brbljiva žena neće imati poroda, onda se žene ustežu da puno govore, pa ih je lakše podneti! Ovo verovanje sigurno nije istinito, ali ima smisla, jer deluje, funkcionalno je. Drugi primer: bajka nije istinita, ali bajka ima smisla, jer da ga nema, ne bismo je pričali našoj deci i jedni drugima. Fašistička ideologija nije naučno istinita, ali ona ima smisla, jer da ga nema, ne bi za sobom povukla tolike mase. Laž sigurno nije istinita, ali laž ima smisla, jer da ga nema, ljudi ne bi toliko lagali. Zaključak je jasan: *jedan istinit iskaz mora imati smisla, jedan smislen iskaz ne mora biti istinit!*

Šta to znači s obzirom na našu temu. To znači: ako naučnik poriče istinitost teoloških iskaza ne znači da on poriče smislenost religije. M. Hamilton tačno primećuje: “Ukoliko se religijske tvrdnje odnose na smisao stvari, pitanje njihovog empirijskog potvrđivanja je nevažno”. Neki simbolički sistemi pružaju znanje, drugi nude spasenje. Radosne vesti o spasenju ne moraju biti istinite, kao što ni istinite vesti ne moraju biti radosne. Ako lekar nekom saopšti da boluje od neizlečive bolesti, onda je on rekao istinu, ali istinu koja ubija. Kad treba reći istinu – na to upućuje verska i moralna norma. Kad ne treba reći istinu – na to ukazuje iskustvo i život. Norma je opšta, odluka je lična. Izvan saznajnih sistema čoveku nije toliko stalo do istine koliko do spasa od istine. Ponekad nije bitno da su odgovori na ljudske patnje tačni, bitno je da su utešni. Toliko je zla na svetu da je svakom čoveku potrebno malo nade i utehe. Zato i oni koji mnogo znaju mogu da veruju.

Ljudi ocenjuju ideje i verovanja bar na dva načina: gnoseološki i psihološki. Jedna istinita ideja može biti odbačena ako je neprijatna, a jedna neistinita može biti prihvaćena, ako je prijatna. Istine su obično neprijatne. Lekar može reći istinu bolesniku od koje ovaj može da umre, a ako umesto istine kaže plemenitu laž, može i da mu pomogne. Psiholozi to izražavaju na sledeći način: 1) “Ono što taj čovek kaže izgleda istinito, ali nalazim da je to neprijatno, i zato neću više da ga slušam”. 2) “Ono što taj čovek govori sigurno nije istinito, ali nalazim da je prijatno, i zato ću da ga slušam”.

Problemi koje postavlja religija nisu oni koje rešava nauka. Ona ih nikada nije ni rešavala i nikada neće da ih rešava! *Pomoću religijskih ideja, verovanja i prakse čovek dokazuje da na pitanja, na koja ne može da pruži naučni odgovor, može da ponudi odgovor druge vrste.* U nevolji se ne traži učitelj, već spasitelj. Naučnici ne mogu da reše probleme koje uspešno rešavaju sveci. U tom smislu religija je privlačna za nauku utoliko što stalno upućuje na granice nauke i njene metode. Jedna živi od nedostatka druge.

Nemoć nauke otvara nepreglednu oblast vere. Nauka je ograničen pogled na svet, što znači da celina sveta nikad nije i ne može biti predmet nauke. Čovek ima snažnu potrebu za saznanjem celine, to jest da svoja razbacana saznanja poveže u jedinstven sistem. To mu upravo nudi religija. Jer istina je celina. Bog je simbol sinteze svih naših saznanja u jednu celinu. F. Niče ima pravo da viče: “Mi beskrajno čeznemo da budemo celi”. Pored toga nauka stalno menja svoje viđenje sveta i mnoge naučne istine pokazale su se pogrešnim. S. Frojd je istakao: poslednja zabluda u nauci naziva se istinom. Verski sistemi, nasuprot tome, nisu skloni pro-menama. Laoce je upozoravao da se nauke valja kloniti, jer je ona besko-načno traganje, nikad dovršena pustolovina. “Rastavi kola na delove i nema više kola”, govorio je on.

3. Nauka objašnjava i razumeva neke činjenice pomoću svojih racionalnih pojmova, teorija i metoda. Sve što nije moguće da se objasni i razume na racionalan način, ona proglasi iluzijom – to *za nju* ne postoji. Samo ono što se može opažati, to je činjenica, a ono što se ne može opaziti, to je iluzija sa stanovišta nauke. Nauka je oblik mišljenja, religija je način življenja. Možda je ono što naučni govor imenuje kao iluziju samo jedan sloj tajne života, tajne koja je stvarna kao i sam život, ali ostaje nedohvatljiva i neshvatljiva za naučni jezik. K. Jaspers dobro veli: “Svet u svesti uopšte nije sve”. E. M. Remark dodaje: “Neka je blagosloveno to malo džungle u nama”.

Ako je religija iluzija, kako je bilo moguće da su sva nama poznata društva imala religiju, i kako je ta iluzija mogla da opstane tokom vekova, uporedo sa racionalnim odgovorima na prirodne i društvene izazove? Ako je religija iluzija, kako je moglo da se dogodi da ta iluzija postane društveno priznata i obavezna kao način simbolizacije kolektivnog iskustva? Iluzija je verovati da se može živeti bez iluzije.

Ljudsko biće može da oseti i doživi ono što ne može da razume i objasni. Ne može da objasni san, ali i san je stvarnost. Frojd je isticao da “razbojnici u snu nisu stvarni, ali strah jeste stvaran”, jer od tog straha

može i da se umre. *Stvarno je sve ono što deluje to jest što izaziva posledice, bez obzira da li je po svom poreklu čulno ili natčulno, pojavno ili nepojavno, vidljivo ili nevidljivo.* Tako se čovek iz nauke koji istražuje veru susreće sa slojevitošću same stvarnosti, stičući svest ne samo o granicama naučne spoznaje, nego i svest o beskonačnosti sveta. Analitička metoda raskida sa drukčijim pristupima stvarnosti, ali i sebe zatvara za njeno potpunije razumevanje. Za naučnu metodu postojanje tajne samo je dokaz o neznanju. Za nauku je mistično sve što ona ne može da objasni u racionalnim pojmovima.

Gorder, u delu *Sofijin svet*, prepričava sledeći događaj: jednom prilikom su neki ruski astronaut i ruski neurohirurg raspravljali o religiji. Neurohirurg je bio duboki vernik, a astronaut žestoki nevernik. “Ja sam mnogo puta bio u svemiru”, pravio se važan astronaut, “ali nikada nisam sreo ni Boga ni anđele”. – “A ja sam operisao mnoge pametne mozgove”, odgovori neurohirurg, “ali nikada nisam video ni jednu misao”.

4. Konfucije je rekao: “Ne postoji ništa očiglednije od onog što ne može očima da se vidi i ništa opipljivije od onoga što ne može čulima da se oseti”. Ne postoji samo ono što se vidi, nego i ono što se ne vidi. Misao se ne vidi, ali ona postoji. Postoji razlika između onoga ko gleda i onoga ko vidi. Onaj ko gleda opaža samo stvari, onaj ko vidi prodire u njihovu dušu, njihovu suštinu. Neke pojave postoje samo ako u njih verujemo (budućnost, ljubav, bog). Ako ne verujemo u njih, one za nas ne postoje. Pored sistema znanja postoje sistemi verovanja.

Kad biste sve mogli znati, ne biste imali u šta verovati: verujemo kad više ne znamo! Nije tačno da vera prestaje tamo gde razum počinje, tačno je da vera počinje tamo gde razum prestaje. Gde razum posustane, vera ohrabri. Vera i razum jesu dve moći jedne te iste duše. Ono što ne možemo razumom saznati nećemo proglasiti nepostojećim. Najrazumniji narodi u našoj povesti verovali su u najčudesnije stvari, što samo dokazuje da razum ne može biti i nije prirodni protivnik vere. Sokrat je bio najrazumniji građanin atinske države, ali je odlazio u proročište kad god je trebalo da donese neku ključnu odluku. Do vere se čak može doći i razumnim putem, a ne samo putem iskustva, osećanja i delanja. Čuvena je ona Pasklova opklada na boga koja glasi: “Ako veruješ u boga, a boga nema, ništa ne gubiš; ali ako ne veruješ u boga, a boga ima, možeš sve da izgubiš”. Prema tome i sa logičkog ili racionalnog stanovišta bolje je verovati nego neverovati.

Vera je prvi dodir sa drugim svetom: onim boljim delom nas samih, koga obično nismo svesni. “Srce ima svoju logiku koju razum ne

razume” (Blez Paskal). Ima iskustava koja ne možemo izreći rečima i pojmovima, a ipak su to iskustva o nečem ili sa nečim, jer da se ne odnose na nešto – ne bi ih bilo. To su takozvana mistična iskustva. Mistično ovde znači samo to da se ne mogu racionalno obasniti i razumeti. To je nešto što nije izrecivo ali jeste prisutno, i zahteva da se prizna. Ne može se tvrditi da je iskustvo mistika nešto prazno, jer svako iskustvo mora da bude iskustvo o nečemu. I kad se o nečem čuti, to nešto nije ništa, samo nema reči da se nešto kaže, pa ispada da čutimo ni o čemu. I čutanje upućuje na nešto o čemu se čuti – i čutanje može biti rečit govor.

U dubokoj žalosti, kad sahranjujete nekog svog, ne čuje se nijdna reč. Već je Aristotel zapazio da u takvim prilikama nije mudro bilo šta reći, može se samo prstom micati. Svaki govor o tome samo je greška više. To je iskustvo iznad jezika, i zato iskustvo ima prednost nad znanjem. Pesnik dobro veli: “Predeli naše krvi ostaju bez imena”. “Ima tihih mesta i u nama” (A. Haksli). “A ljubav prema drugima nije mogao otkriti razum, jer je to nerazumno” (L. N. Tolstoj).

Mistik ne gubi interes za tajnu koja nikad neće preći u jezik. Kad se mistična iskustva prevode u reči, uvek se događa neka izdaja. A F. Kapra u *Tao Fizike* ističe: “Nauci nije potreban misticizam i misticizmu nije potrebna nauka; ali čoveku je potrebno jedno i drugo”. Sada postaje jasno da je tzv. istorijski sukob između nauke i religije pogrešno razumevanje obeju, jer sukoba među njima nema i ne može biti, ako se povuče jasna razlika između naučnih i religijskih iskaza.

Sama nauka, koja po prirodi stvari poriče veru ili je ravnodušna prema veri, sve što radi, čini to na osnovu vere. Traženje istine počiva na veri da postoji istina, kao što se traženje smisla života temelji na veri da život ima smisla. Da su misli nekog naučnika utemeljne, znači samo to da one počivaju na izvornoj pretpostavki, za koju je on *uveren* da je plodna, iako *ne zna* da li je istinita. Pošto se njegova *saznanja* temelje na pretpostavki koju je usvojio *na veru*, sledi da su i ta saznanja u stvari uverenja i da nema načina da se dokažu kao sasvim izvesna. S. Kjerkegor pravo kaže: “Vera je konopac na kome moraš da visiš ako ne želiš da se obesiš”. V. Igo bi dodao: “Sve(t) visi, ali ništa ne pada”. Iskustvena nauka ne može da utemlji samu sebe i zato je prinuđena da sebe zasnuje na pretpostavkama izvan sebe. Kao što teologija počiva na određenoj pretpostavki, istu sudbinu deli i nauka. Možda nauka ima prednost u tome što jednu pretpostavku može da zameni drugom, što u teologiji nije moguće. U svakom slučaju, pošto se nauka kao *sistem saznanja* temelji na nekom *sistemu verovanja*, jasno je da ona ne može biti čista razumna delatnost. Anselmo ima pravo: “Ja verujem da bih mogao da razumem”.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se naći na području *logike*, jer teološki iskazi mogu da budu izvarendno logični, baš kao i naučni (dobar primer je Toma Akvinski). *Nelogičnost se može uzeti kao prvi znak da nije reč o naučnim iskazima*. E. From je upozorio da i paranoično mišljenje može da bude logično – logika ne isključuje ludilo. Ako neistiniti iskazi mogu biti isto tako logični kao i istiniti iskazi, onda se razlika između njih ne može naći na području logike. Drugim rečima, istinito mišljenje mora biti pravilno, pravilno mišljenje ne mora biti istinito. Sve može biti logično, ništa ne mora biti istinito. Laž se može izneti na logičan način, kao i sve druge zablude. Čuvajte se logike, jer ona može, ali ne mora da ima veze sa istinom. Istinito saznanje ne mora imati logičan oblik, jer ima istine i u oblicima koji nisu čisto logični, nego možda teološki ili mitopoetični.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se svesti na razliku između *smisla i besmisla*, jer su teološki iskazi izvanredno smisljeni, baš kao i naučni. Iskazi o bogu, đavolu, anđelima, duhovima itd. nisu činjenički iskazi već vrednosni sudovi i zato na njih ne treba primenjivati merila za ocenjivanje iskaza o činjenicama. To su dva reda iskaza koji se ne smeju brkati. Svete knjige nisu nauke o čoveku, već upute o njegovom spasenju. A nikakve upute ne slede iz iskustvene nauke. Iz naučne analize slobodnog pada tela ništa se ne može zaključiti o moralnom padu čoveka. Jedna je stvar znati hemijski sastav vode, a druga dati žednome da se napije. Činjenica da je neki čovek visok, ne znači da je i visokog morala. Prema tome: iskaz o činjenici i vrednosni sud o njoj govore o istom, ali na različite načine. Vrednosni sudovi ne mogu se izvesti iz činjenica, ali se odnose na činjenice. Jer jedno je znanje o činjenicama a drugo je svest o vrednosnim značenjima: prvo je korisno za mišljenje, drugo je dobro za življenje. Jedno je, dakle, činjenica i njen značaj za nauku, a drugo vrednost i njeno značenje za život.

Mudro je praviti razliku između *značaja* i *značenja*. Jedan događaj može biti veoma značajan po svojim socio-psihološkim posledicama, a da nema nikakvo značenje ili smisao. Jedan događaj možda nema nikakav značaj po svojim socio-psihološkim posledicama, ali ima izuzetno značenje, jer je prepun istine i smisla. Događaji o kojima se govori u svetim spisima nisu bitni sami po sebi, ali značenja odnosno smisao tih događaja (stvarnih, mogućih, izmišljenih) za vernike i njihov život jesu od izuzetne važnosti. Ti događaji mogli su se desiti u bilo koje vreme i na bilo kom mestu, pa i u mašti, što je posve nevažno, jer tu nisu bitne istorijske činjenice i istorijsko vreme, nego nadistorijska značenja i mitsko

vreme (grčka filozofija i rimsko pravo svojim značenjima prkose vremenu i šamar su vremenu).

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se utvrditi ni s obzirom na *istinitost*, jer su obe vrste iskaza istinite unutar svojih oblasti i kriterijuma istine koji u njoj važe. Samo kad se teološki iskazi odnose na iskustvene činjenice, nauka ih može proveriti, opovrgnuti, odbaciti ili prihvatiti, dok u svakom drugom slučaju nauka ne može bilo šta reći o vrednosti tih iskaza, ni da su istiniti ni da nisu. Iskustvena nauka ne može ništa reći o nadiskustvenim značenjima. Ipak, dijalog između nauke i religije omogućen je postojanjem *racionalne* dimenzije u oba sistema ideja, verovanja i prakse. Zato kritika religije sa stanovišta nauke zahvata samo racionalni (kognitivni, intelektualni, logički, pojmovni) sloj religije, to jest dogmatsku ili racionalnu teologiju, dok drugi slojevi ostaju uglavnom izvan domašaja te kritike. U meri u kojoj se religija oslanja na neracionalne slojeve u vernikovom iskustvu, u toj istoj meri racionalna kritika religije ne može biti uspešna.

Nauka i religija jesu dva različita puta kojima čovek korača prema istini o sebi i svetu u kojem živi. Dva različita a nikako dva neprijateljska puta: dva podjednako vredna napora ljudskog duha! Ova umna i čovečna pretpostavka o ravnopravnosti u dijalogu isključuje sva ona gledišta koja podrazumevaju da religiozne ideje, verovanja i obredi predstavljaju niži stepen u razvoju čovekovog odnosa prema svetu i sebi samom, i da će taj stepen u razvoju biti prevladan kada čovek ovlada naučnim metodama razumevanja i vladanja svetom i sobom. Religija je svojstvo ljudskog duha, a ne niži stepen u njegovom razvoju. Čovek je neizlečivo religiozno biće.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza može se jedino naći u oblasti ljudskih *potreba* i *želja*: naučni iskazi zadovoljavaju potrebu za racionalnim saznanjem, teološki iskazi zadovoljavaju vansaznajne potrebe (potrebu za utehom, spasenjem, za krajnjim smislom života i smrti). *Svako verovanje, koje ne zadovoljava neke ljudske potrebe i želje, osuđeno je na izumiranje. Religija nije izumrla. Ona zadovoljava neke trajne potrebe i želje.* Religija nije nauka u povelju, koja će otići u muzej kada nauka odraste, već je to nezavisan način mišljenja, verovanja i delanja, kojim vernik rešava neke svoje probleme, one koje ne može da reši na druge načine, uključujući i pomoć nauke i njen metod. Religija nije oblik nedovoljno razvijene nauke. *Kad bi nauka odvodila u neveru, onda bi naučnici bili odreda nevernici, a to prosto nije istina.*

Ako zaboravite sve što sam rekao, želeo bih da ovo što ću sada reći zaboravite poslednje. Ako se kaže da je religija zabluda, još se nije

reklo da je ona laž; ako se kaže da ona nije istina, još se nije reklo da ona nema smisla; ako se kaže da je ona iluzija, još se ništa ne govori o njenoj vrednosti za život; ako se veli da je stara, ne veli se da je zastarela.

Ako je ovo izlaganje počelo pitanjima u koja sam položio svoje nade i svoje sumnje, onda je razumljivo što odgovore nisam tražio isključivo u jednom smeru i uočljivo zaokružene. Filozof volje za moć ističe: “Suviše sam znatiželjan, previše pitalica, previše neobuzdan, da bi mi se dopao neki odgovor grub kao pesnica”.

**Prof. dr Djuro Susnjic,
Belgrade**

RELIGION AND SCIENCE

Summary

Abstract: A possibility and necessity of the dialogue between science and religion is considered, enabled by the existence of rational dimensions in the both systems of ideas, beliefs and practices. Science and religion are two distinct but not two hostile paths: two equally relevant efforts of human spirit! Science and religion would have less intellectual disputes and social conflicts if only both of them would explicate their principles, and then in even dialogue, espy and evaluate possibilities and frontiers of their principles and sorts of enabled questions and answers. Religion might be interesting for science as it opens new and unknown fields of human experience, and continually points to frontiers of science and its methods. In this context it might be said that frontier between science and religion is historically changeable, which does not mean that it can escape. Religion is not a sort of less developed science, but an independent way of thinking, beliefs and actions, offering to believer a solution of some problems otherwise unbearable, even by assistance of science and its methods.

Key words: religion, science, methodological questions and frontiers, two distinct/equally valuable paths.